

комплекса региона / Л.В.Алексахина // Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Економіка». – 2010. – Т. XI. – № 177. – С. 15–25.

3. Алексахина Л.В. Функционально-компонентная структура рыбохозяйственного комплекса региона как элемента обеспечения его продовольственной безопасности / Л.В. Алексахина // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 2(50). – С. 140–147.

4. Ковалевская О.С. Характеристика регионального кластера как сложной системы / О.С. Ковалевская // Економіка промисловості. – 2008. – № 3. – С. 70–74.

Надійшла 11.12.2011; статтю представляє к. е. н. Логунова Н. А.

УДК 349.6:504.3(477.43)

Л. В. ТРОЯН, О. Л. ТУЛЬСЬКА  
Хмельницький національний університет

## ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ БОРОТЬБИ ІЗ ЗАБРУДНЕННЯМ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

*У статті розглянуті еколого-економічні, правові, суспільні відносини з охорони природи в Хмельницькій області. Проаналізовано екологічні правопорушення і реалізацію економічних методів боротьби з ними.*

*The article deals with ecological, economic, legal, public relations for the Protection of Nature in Khmelnytsky region. Analysis of environmental violations and implementation of economic methods to combat them.*

*Ключові слова: платежі за забруднення, екологічна шкода, економічна шкода, екологічні правопорушення, екологічне законодавство.*

**Постановка проблеми.** На сьогодні найбільш слабкою ланкою діючого механізму управління природокористуванням в Україні є недостатня економічна зацікавленість підприємств у ефективному використанні природних ресурсів і охорони навколишнього середовища. Практика функціонування підприємств показує, що в даний час економічний збиток від нерационального використання природних ресурсів на кінцевих показниках їх господарської діяльності позначається незначно. Тому в Україні, та в Хмельницькій області зокрема, залишаються складними еколого-економічні відносини між винуватцями екодеструктивної діяльності і відповідними екологічними службами.

**Аналіз досліджень та публікацій.** Правові суспільні відносини з охорони природи мають важливе значення для сфери дії природоохоронного законодавства. Факт заподіяння шкоди природі є загальною підставою для притягнення до екологічної відповідальності. В системі взаємодії суспільства і природи функціонують дві підсистеми – економічна і екологічна. Шкода екологічна впливає з економічної оцінки природних ресурсів. Вона зачіпає економічні інтереси природокористування (власника, користувача, орендаря). Така шкода проявляється у втратах запасів природних ресурсів, матеріальних цінностей, в не отриманні доходу [13, с. 110].

Досить тривалий час існує принцип «забруднювач сплачує». Суть принципу полягає в тому, що компенсацію екологічних витрат, викликаних впливом на природне середовище, повинен здійснювати економічний суб'єкт, який своєю діяльністю безпосередньо призвів до їхнього виникнення [8, с. 120].

Одним з найголовніших заходів боротьби із забрудненням стало запровадження відшкодування збитків у відповідності із законом України від 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища». Плата за забруднення згідно з законом встановлюється на основі лімітів викидів, скидів і скидання забруднюючих речовин в атмосферу і воду та розміщення відходів. З метою встановлення нормативів, тобто лімітів викидів, підприємства паспортизуються.

Платежі за забруднення й відходи в межах ліміту викидів належать до витрат виробництва, тобто собівартості продукції, а за перевищення лімітів – відраховуються з прибутку підприємства. Крім цього, законом також передбачено платежі за пошкодження природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісу і водоймищ) відповідно до встановлених нормативів [11].

Оцінити екологічну шкоду в грошовому виразі – це означає не лише визначити затрати на відновлення порушеного природного середовища, на відтворення природних ресурсів, але й обчислити ті втрати, які є невідновними або важковідновними [13, с. 111].

Досить часто порушення права на безпечне довкілля призводить до заподіяння шкоди здоров'ю громадян. Таким чином, право на відшкодування шкоди завданої екологічним правопорушенням об'єктивується через право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище [4, с. 175].

Право на відшкодування шкоди завданої екологічним правопорушенням реалізується з позиції Цивільного Кодексу України у межах загального права на відшкодування шкоди (ст. 440–446) [12].

Механізм відшкодування завданих екологічним правопорушенням збитків є певною мірою превентивним заходом, що спрямований не лише на породження заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, а й людині [5, с. 98].

Економічні збитки – це грошова оцінка негативних змін у навколишньому середовищі в результаті його забруднення, в якості і кількості природних ресурсів, а також наслідків таких змін [2, с. 183].

Система організаційно-економічних заходів забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, (ст. 29 ВК України) передбачає відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства [1]. Система економічного стимулювання лісокористувачів у додержанні вимог щодо охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів (ст. 92 ЛК України), також передбачає забезпечення стягнення штрафів і відшкодування матеріальних збитків, заподіяних лісовому господарству у осіб, які виявили випадки порушення лісового законодавства [7]. Підставою для відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам є погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників (стаття 156 Земельного Кодексу України) [3].

Згідно зі ст. 34 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню у порядку та розмірах, встановлених законом [10].

Для реалізації еколого-економічних відносин використовуються еколого-економічні інструменти – засоби ( методи, заходи, важелі) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їхньої діяльності в економічно сприятливому напрямку. До найбільш вживаних відносяться податки, платежі, штрафи [8, с. 113].

**Викладення основного матеріалу.** Важливим аспектом реалізації відповідних гарантій відшкодувань екологічної шкоди є нормативно закріплена система заходів забезпечення екологічної безпеки людини та громадянина, що полягає у встановленні відповідних нормативів екологічної безпеки (ГДК, ГДС, ГДВ), порушення яких, безумовно, призводить до ризику заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, та визначення напрямків діяльності і функцій систем спеціально-уповноважених органів державної влади, в галузі забезпечення екологічної безпеки та попередження еколого-небезпечного впливу на навколишнє природне середовище в цілому та життя і здоров'я людини зокрема.

Розроблені штрафні санкції для підприємств, що забруднюють навколишнє середовище (за нормативні та понаднормативні допустимі концентрації викидів).

Найбільшими забруднювачами повітря в Хмельницькій області є: ВАТ «Подільський цемент (49 % від загальної кількості викидів) та Красилівське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів (17,8 % від загальної кількості викидів).

Перевищення допустимих рівнів забруднюючих речовин у поверхневих водах пояснюється, передусім, неефективною роботою очисних споруд або їх відсутністю. Негативно впливають на стан поверхневих вод області неканалізовані і неочищені зливні стоки. Значні перевищення встановлених нормативів гранично допустимих скидів у зворотних водах виявлено у скидах очисних споруд КП «Міськводоканал», Волочиського ПБКГ «Джерело», ПТРВП Авторемсервіс «Адвіс-Ріно-Авто», автотуркомплексу смт Меджибіж Летичівського району, ТОВ «Санаторій Товтри» смт. Сатанів, КП «Водоканал-Сервіс» та ГО «Вікторія» смт Ярмолинці, Богдановецького КХП Хмельницького району, Шепетівської виправної колонії № 98 с. Климентовичі, Райковецької виправної колонії № 78 Хмельницького району.

Основними підприємствами-забруднювачами земельних ресурсів області є комунальні підприємства зі зберігання та транспортування твердих побутових відходів, а також промислові підприємства, які негативно впливають на прилеглі земельні ділянки. За результатами відібраних проб ґрунту, підприємствами-забруднювачами є: ВАТ «Мотор – Січ м. Волочиськ, ТОВ «Агролев» м. Полонне, ТОВ Білогір'ямолокопродукт смт Білогір'я, ВАТ «Хмельницький цукровий завод» та полігони твердих побутових відходів [9].

Нами проаналізовано еколого-економічні відносини в Хмельницькій області за період 2005–2010 років. За дослідний період було притягнуто до адміністративної відповідальності 12865 чоловік, які завдали шкоди навколишньому природному середовищу на суму 1207,789 грн. Однак, реально відшкодували завданий збиток лише 10558 чоловік. З них стягнуто адміністративних штрафів на суму 925,695 грн, 2307 чоловік уникнули відповідальності, оспоривши свою провину в організаціях різних рівнів ( табл. 1).

Дослідження показало, що з кожним наступним дослідним роком зменшується кількість осіб, що здійснюють екологічні правопорушення, але при цьому збільшуються суми виплат за відхилення від норм природоохоронного законодавства фізичними та юридичними особами. Така тенденція не є втішною, адже, зазвичай, сума штрафів визначає глибину правопорушення, що несе за собою масштабність нанесення екологічної шкоди НПС і як наслідок – здоров'ю мешканців нашої області.

Цивільним кодексом України (ст. 441) встановлено, що організація повинна відшкодувати заподіяну з вини її працівників під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків шкоду. Цей принцип повинен повністю поширюватись і на відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, служити надійною гарантією повного відшкодування екологічної шкоди, оскільки окремі громадяни, які безпосередньо заподіяли шкоду під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків, в переважній більшості не в змозі її відшкодувати через відсутність необхідних коштів. Про

недосконалість існуючого механізму встановлення платежів і відшкодування шкоди за забруднення навколишнього природного середовища часто наголошується у спеціальній літературі [6, с. 88].

Таблиця 1

**Додержання вимог природоохоронного законодавства фізичними та юридичними особами в Хмельницькій області за період 2005–2010 рр.**

| Роки   | Притягнуто до адміністративної відповідальності |           | Стягнуто адміністративних штрафів |           |
|--------|---|-----------|-----------------------------------|-----------|
|        | чоловік   | сума/грн. | чоловік                           | сума/грн. |
| 2005   | 2359  | 109,822   | 1815                              | 77,598    |
| 2006   | 2269  | 110,788   | 1780                              | 68,357    |
| 2007   | 2060  | 146,444   | 2008                              | 96,060    |
| 2008   | 2205  | 235,042   | 2172                              | 187,391   |
| 2009   | 2034  | 239,564   | 1251                              | 197,881   |
| 2010   | 1938  | 366,129   | 1532                              | 289,408   |
| Всього | 12865   | 1207,789  | 10558                             | 925,695   |

Спостерігається тенденція зростання невиклат з 32,224 грн в 2005 році до 46,721 грн в 2010 році фізичними та юридичними особами. Максимальна невиклата – 50,384 грн – припала на 2007 рік. Загалом несплачені суми склали 127,039 грн.

На фізичних та юридичних осіб, які не сплатили штрафи протягом 15 діб оформляється і подається заява до господарського суду. За весь дослідний період пред'явлено 1186 претензійно-позивних матеріалів на загальну суму 22586,953 грн (табл. 2).

Найбільш суттєвими факторами при застосуванні системи еколого-економічних інструментів є механізм реалізації і характер впливу. До таких впливів належать судові позови. Всього стягнуто претензійно-позивних матеріалів з 956 одиниць на загальну суму 6624,927 грн.

Таблиця 2

**Застосування системи еколого-економічних інструментів до фізичних та юридичних осіб Хмельницької області за період 2005–2010 рр.**

| Роки   | Пред'явлено претензійно-позивних матеріалів |           | Стягнуто претензійно-позивних матеріалів |           |
|--------|---|-----------|--|-----------|
|        | одиниць                                     | сума/грн. | одиниць                                  | сума/грн. |
| 2005   | 177   | 376,997   | 110                                      | 217,538   |
| 2006   | 222   | 621,759   | 185                                      | 596,665   |
| 2007   | 179   | 779,817   | 116                                      | 339,737   |
| 2008   | 260   | 1786,261  | 199                                      | 1221,344  |
| 2009   | 188   | 2059,629  | 193                                      | 1336,945  |
| 2010   | 160   | 16962,49  | 153                                      | 2912,698  |
| Всього | 1186  | 22586,953 | 956                                      | 6624,927  |

Серед окремих компонентів цих механізмів можна назвати порядок (правила) вилучення коштів у суб'єктів–донорів; ставки вилучення; виконавців, що здійснюють процедуру вилучення; виконавців, що контролюють процедуру вилучення. Сама по собі реалізація економічних інструментів вимагає певних витрат, тому, як правило, органи державної інспекції не вступають у довготривалі судові тяганини і питання виплат порушниками компенсацій, у багатьох випадках, залишається не вирішеним.

В табл. 3 наведені дані про несплачені суми фізичними та юридичними особами області після пред'явлення претензійно-позивних матеріалів за період 2005–2010 рр.

В даному випадку також спостерігається тенденція інтенсивного зростання невиклат за екологічні збитки. В 2005 році несплачена сума складала 159,459 грн, а уже в 2010 році – 14049,792 грн. Найменша сума, яку не сплатили порушники природоохоронного законодавства, припала на 2006 рік і складала 25,094 грн. Загалом несплачені суми склали 15962,026 грн.

Дані суми могли б бути використані для покращення НПС і як результат – покращення здоров'я населення Хмельницької області.

У відповідності до Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” кошти від зборів за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між Державним фондом охорони навколишнього природного середовища, обласним фондом ОНПС та місцевими (селищними, сільськими фондами ОНПС). Кошти обласного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища використовуються відповідно до Постанови КМУ №1147 від 17 вересня 1996 року „Про затвердження видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів” із змінами та доповненнями (останні зміни 21 жовтня 2009 р. ПКМУ №1132).

**Суми невиконаних за екологічні збитки після пред'явлення претензійно-позивних матеріалів за 2005–2010 рр.**

| Роки               | Несплачені суми (тис. грн.) фізичними та юридичними особами |
|--------------------|---|
| 2005               | 159,459   |
| 2006               | 25,094  |
| 2007               | 440,08  |
| 2008               | 564,917   |
| 2009               | 722,684   |
| 2010               | 14049,792   |
| Всього (тис. грн.) | 15962,026   |

З врахуванням пріоритетності та першочерговості у здійсненні природоохоронних заходів в області, діє економічний механізм використання коштів від зборів за забруднення навколишнього природного середовища. За поданням держуправління охорони навколишнього природного середовища в області рішенням сесії Хмельницької обласної ради затверджується «Перелік природоохоронних заходів», які фінансуються за рахунок вищезгаданих коштів.

Правам громадян завжди відповідають обов'язки, оскільки як на конституційному рівні, так і на законодавчому рівні закріплений обов'язок громадян не заподіювати шкоду природі (а точніше навколишньому природному середовищу), культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні збитки, а екологічне законодавство деталізувало його як обов'язок берегти, охороняти природу, раціонально використовувати її багатства, додержуватись вимог екологічної безпеки у природокористуванні, не порушувати прав, інтересів інших громадян та інші (ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

**Висновки.** Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що для стимулювання підприємств до екологоорієнтованої діяльності необхідно забезпечити виконання наступних вимог:

- 1) підвищення загальної культури виробництва (покращення, збереження сировини і матеріалів, правильна експлуатація устаткування, відновлення природних ресурсів, комплексів і об'єктів);
- 2) встановлення плати за забруднення навколишнього природного середовища у розмірі за екологічні витрати, що сприятиме перенесенню екологічних збитків на винних осіб;
- 3) встановлення прямої залежності між негативним впливом на навколишнє природне середовище та сумою екологічного збитку, орієнтації економічних інтересів природокористувачів на охорону і раціональне використання природних ресурсів.

В 2011 році відмінені платежі за забруднення, а введений економічний податок (Податковий Кодекс України).

### Література

1. Водний Кодекс України ; від 06.06.1995 № 213/95-ВР. Документ 213/95-вр, остання редакція від 14.07.2011 на підставі 3530-17, чинний.
2. Заверуха Н.М. Основи екології / Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. – [2-е вид.]. – К. : «Каравела», 2011. – 301 с.
3. Земельний Кодекс України ; від 25.10.2001 № 2768-III. Документ 2768-14, поточна редакція від 05.10.2011 на підставі 3687-17, чинний.
4. Костюк Ю.В. Перспективи вдосконалення юридичного механізму реалізації права громадян на відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням / Ю.В. Костюк // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2(18) – С. 171–180.
5. Костюк Ю. Поняття та види шкоди, завданої екологічним правопорушенням / Ю. Костюк // Юридический вестник. – 2006. – С. 96–103.
6. Краснова М. Теоретико-правові засади запобіжних заходів компенсації шкоди за екологічним законодавством України / М. Краснова // Право України. – 2007. – № 8. – С. 85–91.
7. Лісовий Кодекс України ; від 21.01.1994 № 3852-XII. Документ 3852-12, остання редакція від 14.07.2011 на підставі 3530-17, чинний.
8. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : [підруч. ] / Мельник Л.Г. – Суми : «Університетська книга», 2002. – 345 с.
9. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища Хмельницької області за 2005–2010 рр / Хмельницький. – 2010. – 98 с.
10. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII.
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 1991 р від 25.06. із змінами, остання редакція від 14.07.2011 на підставі 3530-17, чинний.
12. Цивільний кодекс України ; від 16.01.2003 № 435-IV. Документ 435-15, поточна редакція від 16.10.2011 на підставі 3795-17, чинний.

13. Яремчук І.Г. Економіка природокористування : [навчальний посібник] / Яремчук І.Г. – К. : Просвіта. – 2000. – 429 с.

Надійшла 11.12.2011; рецензент: д. е. н. Нижник М. В.

УДК 338;69.003

Н. М. КРАУС, Ю. М. БІБЕН

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

## КЛАСТЕРНА СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ НА МІКРОРІВНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

*Обґрунтована доцільність формування будівельного кластеру з метою виходу з кризових умов господарювання на прикладі будівельного комплексу Полтавського регіону. Сформовані напрямки його ефективного розвитку. Визначені умови, завдання і перспективи створення такого роду структури у будівельному комплексі регіону.*

*The expediency of formation of building cluster to help building complex of Poltava region get out of crisis conditions and efficiently develop in future is grounded. The conditions, problems and prospects for formation of such structure in regional building complex are determined.*

*Ключові слова: кластер, будівельний кластер, формування будівельних кластерів, ефективний розвиток, будівельний комплекс.*

**Постановка проблеми.** Сьогодні перевага в конкурентній боротьбі визначається не рівнем запасів природних ресурсів, ні потужністю фінансового капіталу, а тим як держава забезпечить якнайповніший прояв професійних здібностей своїх громадян, які зуміють перевершити інших в освоєнні нових знань і практичних досягнень, трансформації їх в найсучасніші технології і продукцію. Тому питанню інноваційного розвитку підприємств необхідно приділяти все більш уваги, так як тільки через такий розвиток можливе досягнення конкурентних переваг на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Будівельний комплекс є однією з найважливіших складових економіки країни, ефективне функціонування якого є передумовою перспективного розвитку народного господарства в цілому. Кризові тенденції в світовій та вітчизняній економіці значно сповільнили розвиток будівництва. Згідно з даними Держкомстату [1] обсяг виконаних будівельних робіт по Україні за січень-грудень 2010 року становить лише 49,6% від показників попереднього років. Критична ситуація склалась і на рівні регіонів, зокрема і в Полтавській області. Встановлено, що основними чинниками уповільнення динаміки розвитку будівельного комплексу в регіоні є прояви загальнодержавної економічної кризи. До них належать суттєві валютні коливання, криза ліквідності банківських установ, скорочення внутрішнього платоспроможного попиту. Забезпечення виходу будівельного комплексу з кризових умов господарювання та перспективного розвитку можливе при впровадженні нових форм взаємовідносин підприємств галузі, влади, громадськості, науково-освітніх установ, зокрема, в якості будівельних кластерів.

**Аналіз останніх досліджень.** Дослідженням формування та розвитку кластерних систем у будівельному комплексі займалися ряд вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Войнаренко [2, С. 24], А. Воронін [3, с. 36], М. Малий, А. Маршалл [4], М. Портер [5], С. Моїсеєнко [6], В. Демідіон, І. Огородник, Т. Шиндіна [7]. Проте, додаткових досліджень потребує визначення поняття будівельного кластера та умов доцільності його формування в межах регіону.

Метою даного дослідження є обґрунтування доцільності формування будівельного кластера на мікрорівні та дослідження можливостей формування такого роду структури в межах регіону.

**Основний матеріал дослідження.** Зародження теорії кластерів в економічній науці знаходить своє відображення ще в кінці XIX ст. в ідеях А. Маршалла стосовно „локалізованої промисловості” – концентрації спеціалізованих галузей на окремих територіях [4].

Детально кластери були вивчені М. Портером у 80-х роках XX століття. М. Портер визначає поняття кластера як групу географічно близьких взаємопов'язаних компаній і зв'язаних з ними організацій, що функціонують в певній сфері і характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюваністю одного. Автор характеризує кластер як нову модель об'єднання підприємств, що дозволяє отримати конкурентні переваги від сукупності таких чинників як географічне положення, взаємодія, спеціалізація, інновація. За словами М. Портера: „Кластери краще ніж галузі використовують важливі зв'язки, взаємодоповнюваність галузей, поширення технологій, досвіду, інформації, маркетинг. Бачення ситуації через галузь чи вузький сектор має тенденцію деформувати конкуренцію, в той час як підхід з позиції кластера фокусує на посиленні конкуренції” [5, с. 265].

Беручи за основу класичні ознаки кластера за М. Портером, ми можемо говорити про кластер як групу географічно локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, вузів та інших організацій, що взаємодоповнюють один одного і підсилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластера в цілому. Іншими словами, кластер – група організацій (компаній, підприємств, об'єктів інфраструктури, науково-